

(Zsoldos Péter Gregor Man trilógiája)

I Zsoldos Péter regénytrilógiáját (*A Viking visszatér* [1963], *Távoli tűz* [1969], *Az utolsó kísértés* [1988]) olvashatjuk mint fordulatokban bővelkedő, ötletgazdag kalandregényt, olvashatjuk mint ideológiakritikát, s közeledhetünk a regény felé annak science fiction oldala felől is. E három szemléletmód három különböző képet rajzol elénk, s implicit módon vitára is késztet: vajon melyik szemléletmód bír primátussal a többi fölött? Darázs Endre, mint a regényvilág első értelmezője a science fiction besorolást például nem tartotta egészen indokoltnak, amikor az Új Írás egyik 1970-es számában recenziót közölt a *Távoli tűzről*.¹ S valóban, a regény egyes részei más olvasatoknak talán erőteljesebb hangsúlyt engednek.

Egy kalandirodalomként értelmezett, elsősorban szórakoztatásra szánt mű esetében jelentős hangsúly van a fordulatos, jól megkomponált cselekményszövésen,² valamint az információk közlésének késleltetésén, a feszültség jelentős része ugyanis ebből származtatható.³ Zsoldos Péter műveit kalandregényként olvasva önként adja magát a szöveg retorikai működésének feltérképezése is, a jellemek és a cselekmény megformáltságának vizsgálata, de rögtön felmerül bizonyos kanonizálási szándék is a befogadó részéről, abban a tekintetben legalábbis, hogy olvasás közben szüntelenül korábbi olvasmányélményeinkhez hasonlítjuk a szöveget, ami így öntudatlanul elhelyeződik egy fiktív hierarchiában (pl. jobb-e Zsoldos, mint Szathmári). Ez a hierarchia nem szükségszerűen asszociatív, lehet tudatos és történeti kánon is, kezdve akár Lukianossal s az első pikareszk regényekkel, Walter Scotton és a történelmi kalandregényen át a legújabb Robin Hood feldolgozásokig. Ha konstruálunk egy ilyen szövegtörzset, nagy eséllyel megfigyelhetjük azokat a szövegszervező (formai, retorikai és tematikus) elemeket, amelyek működtetik ezt a fajta irodalmat, s amelyek olyan szinten uralhatják e regényeket, hogy elmaradásuk vagy átalakulásuk megváltoztatja az egész szöveg esztétikai hatását, hovatartozását. Ilyen elem lehet például egy szerelmi szál, az, hogy a főhős egyúttal romantikus szerelmes is, s ez a szerelem vagy beteljesül, vagy nem. Don Quijote például lovageszmények szerint imádja kedvesét, Dulcineát, de mivel ezek a heroikus eszmények a kor viszonylatában irreálisak, esztétikai hatásuk eltérő lesz (nem fennkölt, hanem nevetséges). Többek között így válik a Don Quijote a pikareszk paródiájává, amellelt, hogy a lovagregényekből átvett struktúrákat ironikusan és reflexíven szemléli, viszonyul hozzájuk, amivel szintén átalakítja őket.

A kalandregények a világirodalom több korszakán át is meghatározó szerepet játszottak: az ókori görög írók (pl. Longosz, Héliodórosz, Apuleius stb.) szerelmeskalandos históriáitól kezdődően, a középkori lovagi eposzokon és regényeken (pl. *Trisztán és Izolda*, *Roland-ének* stb.), újkori szatírákon át (pl. Swift: *Gulliver* vagy Fielding: *A tragédiák tragédiája avagy a Nagy Hüvelyk Matyi*) a pikareszkekig (pl. Cervantes: *Don Quijote*, LeSage: *Gil Blasa de Santillana históriája*) és fejlődésregényekig (pl. Fielding *Tom Jonesa*), illetve – és minket főleg ez érdekel – a 19. és

20. században divatos rabló-, detektív, cowboy és science fiction történetekig. A kalandirodalom, nagyjából a romantika tájától kezdődően, aztán új regiszterbe rendeződött, a tömegtermelésben gyártott horror, erotikus és kalandos históriák (pl. tengeri utazásokról szóló beszámolók) többségükben ugyanis úgy esztétikai igényesség, mint társadalmi mondanivaló tekintetében mindinkább dekadensekké váltak, könyvkereskedelmi érdekeket igyekeztek kiszolgálni. Többek között ennek a következménye, hogy ma már bizonyos mértékben elkülönül az elsősorban elvont gondolati tartalmakat kifejező magasirodalom, és a szórakoztatónak szánt, könnyed, populáris regiszter, noha – és ezt különösen a posztmodern igazolta – a kettő közötti határvonal olykor nem olyan éles, amilyennek az első pillanatban tűnik.

Ha Zsoldos Péter regénytrilógiáját kalandregényként olvassuk, az első gondolat, ami felrémlik, hogy vajon miért nem a főhős személyes kiválóságán vannak a fő hangsúlyok? Zsoldos Péter főhőse ugyanis nem keresi a veszélyeket, nem keresi a kalandot, s bár gyávnak nem mondható, nincs meg benne a kalandorok vagy a modern akcióhősök pimasz vakmerősége. Nem mutatja be az író a főhős technikai vagy messzemenő észbeli fölényét sem, Gregor Man sikerei jellemzően nem kimagasló képességeiből, hanem korába illeszthető újításaiból adódnak. Nem azért történnek tehát a kalandok, hogy a főhős valamilyen szempontú kivételességét igazolják, amiből természetesen az olvasó is részesül (mint például a lovagregényekben), vagy hogy bizonyos társadalmi állapotra hívják fel a figyelmet (mint egyes újkori regényekben, pl. *Twist Olivér*), esetleg – távolabbi példával – hogy a transzcendens, számunkra nem nyilvánvaló világtól borzasszanak el (mint Lovecraft és Poe). Az is világosan látható, hogy ezek a kalandok nagyon is racionálisak, nélkülözik a csodásat, a misztikusat, s így az irodalomtörténetből ismert fantasztikus utazások kalandjaival sem igazán rokoníthatóak.⁴

A trilógia első része egy hajótörést mutat be, majd ezt követően annak a világnak (bolygónak) a fokozatos „felfedezését” olvashatjuk (2. és 3. rész), amelyen az űrhajós ottrekedt. Ebben a tekintetben a trilógia üzenete nem tér el a hellenisztikus, illetve késő római és újkori kalandregények történeteinek kvázi üzenetétől: egy kitágult élettér veszélyeit jeleníti meg. És valóban, a hatvanas évek végén, hetvenes évek elején pionírkorát élte az űrkutatás és az űrhajózás. A kalandoknak, amelyeket Gregor Man átél, feladatuk lehet, hogy egy külső – űrbeli – világ veszélyeire figyelmeztessenek.

Ám ez az érv azonban elégtelennek tűnik, ha arra gondolunk, hogy a könyvben megjelenített veszélyek – kőbaltás, ill. nyilakkal lövöldöző archaikus emberek – már nem biztos, hogy komoly félelmet ébresztenek a modern olvasóban. A második rész által ábrázolt fiktív társadalomban megélt kalandok sora tehát meglehet, hogy ebből a szempontból mégis magához a Földhöz kötődik, ahol a társadalmak közötti kulturális különbségek bár nem ennyire nagyok, azért még léteznek. Mai világunkban is majdhogynem mindennapos esemény, hogy egy „modern ember” konfliktusba kerül egy „másik” (idegen, primitívebb?) kultúrával. Még az is megeshet, hogy európai ember egy kezdetleges nép királyává lesz – ld. Benyovszky Móric –, és ebben az esetben a „primitív társadalmat modern eszmékkal lehet-e vezetni?” kérdése, amelyet a második regény, *A távoli tűz* tesz fel, sokkal közelebb kerülhet. A harmadik rész végkifejlete – a főhős és a „még fejlettebb” lények találkozása – már felvethet ugyan valamilyen veszélyt földi társadalmunkra nézve, mégis a szövegben

megjelenő, elsősorban filozófiai témájú, párbeszédés lezárulás miatt ez sem igazán jó értelmezési lehetőség, itt nem is történnek már kalandok a főhőssel, ez a rész moralizáló dialógus.

Gregor Man a három történet során sohasem valamilyen impozáns, különleges egyéni képességekkel megáldott hősként lép elénk, hanem inkább abban jó, hogy felfedezze maga körül az ilyen embereket. Ebben a tekintetben emlékeztet a korszak nagy ideológusa, Lukács György értelmezte Walter Scott-i hősökre: inkább a középszintet képviseli.⁵ Gregor Man – amennyiben lehetősége van rá – meghúzódik az események hátterében, nem ő vezeti a hódító sereget a rivális városhoz, nem gyárt ágyúkat a puskaporhoz, hogy hódíthasson, s nem törekszik egyeduralomra. Ellenben létrehoz egy Tanácsot, hogy monarchikus berendezkedést valósítson meg. Nem akar Avana istenkirálya lenni, tevékenysége inkább a középszintre, egy viszonylagosan élhető állapot affirmatív, megtartó létrehozására korlátozódik. A mű cselekményvezetése azonban minduntalan mást követel tőle, kalandokat él át, majd jellem és a cselekmény ellentéte végül halálának mikéntjében összpontosul. Zsoldos Péter leírja, hogy – a regénytrilógia befejezéseként – Gregor Man nem halhat misztikus halált, nem tűnhet el egyszerűen, mert akkor a nép azt hiszi, „felszállt az égbe, ahonnet jött”, s így isteni szintre emelkedik, mitizálódik. Ez a hierarchizálódás ellentétes szándékaival, korábbi tetteinek többségével. Gregor Man nem mitizálódhat, mert akkor az emberek eredendő egyenlőségéről szóló erkölcsi üzenete semmisül meg. Ebből következőleg nem is dönthet másként a trilógia végén, amikor halhatatlanságot ajánlanak neki a még nála is fejlettebb idegenek, mint hogy ezt a kiváltságot nem fogadja el. Avanában kell maradnia, mint a város uralkodója, ott is kell meghalnia, hogy láthassák: tényleg ember volt, s emberként halt meg. Gregor Man így is dönt, ám a trilógia második és harmadik része különös hangsúlyt enged annak a lehetőségnek, hogy az ajánlatot később mégis elfogadja, hiszen a sírját sehol nem találták meg, és nagy valószínűséggel nem is fogják (a fellelt sírkamra agyagtáblákkal van tele). A regényíró ezzel implicit kifejezést enged a tulajdonképeni – kalandregényhez illő – hepiendes lezárásnak: Gregor Man a későbbiekben beleegyezhetett abba, hogy a szuperlények befogadják maguk közé, és halhatatlanná tegyék. A trilógiát lezáró bizonytalanság valamelyest feloldódik, de cselekmény és jellem „egysége” sérül. A befogadó szempontjából a lezárás kellemes, ötletes megoldásnak tűnik, s mivel a kalandregény-olvasat nem állítja erőteljesebb filozófiai reflexiók elé a befogadót, a megoldás szakavatott írói lezárásként könyvelhető el. Más a helyzet, ha a műveket ideológiakritikaként olvassuk, abban az esetben ez a zárlat, úgy gondolom, nagyobb kifejezőértékkel bír.

Kalandregénynek természetesen ritkán célja társadalomfilozófiai lehetőségekkel tudatosan játszani. A fő hangsúly legtöbbször a szórakoztatásra esik, s hogy ez jól sikerül-e vagy sem, általában stiláris és retorikai kérdés. Az olvasás során a legfontosabb feszültségteremtő erő a következő esemény bizonytalansága, ez pedig retorikai technikákkal árnyalható, fokozható, az izgalom és a fordulatosság elég nagy mértékben növelhető.⁶ A szerző utalhat a következő eseményre, kihagyhatja, elárulhatja, de be is csaphatja az olvasót. Ha becsapja az olvasót, a feszültség a bizonytalanságból fog származni, ha az író hú marad önmagához, akkor az öröm a várt elem megtalálásából és a formából fog származni, amelyben a kívánt információ megjelenik.

A Viking visszatér időkezelése például emlékeztet a modern regény formai újításainak némelyikére, az idővonal darabokra tördeli a történetet, az olvasó párhuzamosan fogad be két különböző idősíkból zajló szálakat, s ez esztétikai élvezetet okoz.⁷ Azok az események, amelyek nincsenek leírva, a szöveg sajátos továbbgondolására kényszerítik az olvasót, ám ez a világ nem lesz teljes, nem áll össze egészzé. A modern regény már ismeri mindkét szerkesztésmódot, úgy a linearitás megtörését, mint az idősíkokkal alkalmazott montázstechnikát.⁸ Szintén modern elem a történetben az esetlegesség, annak a kontingenciája, hogy a világtörténelem „másképp is történhetett volna”.⁹

Ám valószínűbb, hogy a regényben tapasztalt időkezelés nem kapcsolódik közvetlenül modern vagy posztmodern regényelméleti koncepciókhoz, mindössze egy ügyes retorikai fogásról van szó.¹⁰ Ebben az esetben az éppen folyó történetzár ideiglenes elvágásával a feszültségkeltés a cél. Ez utóbbi feltevést erősíti, hogy az idővonal megszakadása nem az elbeszélő szubjektum tudati tevékenységének önkéntelen sajátossága folyamán – a tudat asszociatív működése miatt – következik be, hanem mintegy „kívülről” erőltetődik rá a történetre, s később bizonyos magnószalagokkal magyarázódik. Az időkezelés sajátos volta egyébként megfigyelhető már magának az első regénynek a címében is, hiszen a Viking nevű úrhajó a történet végén valóban elindul, hogy *visszatérjen* a Földre, ugyanakkor a Viking azért indul el, hogy a legénysége mihamarabb ismét *visszatérhessen* az idegen bolygóra (az otthagytott) Gregor Manért. Ez viszont már a második kötet (*Távoli tűz*) cselekményének a része, s egyik leglényegtelenebb mozzanata. Hova tér vissza a Viking? Ha a Földre, akkor a címválasztás nem fejezi ki a történetet: ebben a regényben a Viking nem tér vissza a Földre, épphogy csak elindul felé, és azt is csak az utolsó oldalakon teszi. A Viking (*A Viking visszatérben*) nem térhet vissza Gámára, a bolygóra sem, ahová lezuhant, hiszen még nem is járt ott korábban. Hová tér akkor vissza a Viking? Ha térben nem tudunk mozogni, célszerű az idő dimenzióját választanunk: a Viking a múlthoz, az emberi történelem (h)őskorához tér vissza. Minde mellett a cím ügyes retorikai alakzat is, metaleptikus¹¹ kép, hiszen az úrhajó nevét a viking főnév jelenti, ami a múlthoz kötődik, így két idősíkból cserélődik fel egymással, valami modern, sőt jövődöbéli (úrhajó) helyett valami ősi (viking) asszociálódik a visszatérés mozzanatával.

II. A hatvanas-hetvenes évek történelemről és történelmi regényről való gondolkodása akarva-akaratlanul is Lukács György munkáin alapult, Lukács pedig Hegelt és Marxot használja regényelméleti műveiben. Nagyon is pontosan meghatározott történelemfelfogás jelenik meg a szocializmus hivatalos önértelmezésében, s ez jól tükröződik a regények zárt világegyetemében is. Ennek az ideológiának a nyomait úgy gondolom, érdemes felkutatni, szem előtt tartva, hogy a regény egy másik olvasatának ki kell majd térnie a történelmi regényeknél megszokott normatív ábrázolási technikák vizsgálatára is (kultúra ábrázolása, csataleírások, hőstípus).¹²

A hegeli terminológián alapuló marxista felfogás a történelmet irreverzibilis folyamatként képzeli el. A marxista szemlélet szerint tehát ha egy társadalom elért egy bizonyos fejlettségi fokot, amely egymásra épülő szociológiai változásokat, s ezek összefüggését jelenti, akkor „fejlődött”. A különböző fejlődési fokozatok

mint lépcsők, állomások jelennek meg, bár némely esetben ezek szinkron, egymás mellett is létezhetnek. A marxista önértelmezésben például a szocializmus és a kapitalizmus volt az a két lépcsőfok, amely egymás mellett párhuzamosan létezett, és amelyek közül a szocializmus volt a „fejlettebb”. Mivel a folyamat irreverzibilis, a szocializmus létrejöttét (és így természetesen a kapitalizmusét is) nem lehet meg-nem-történtenek tekinteni, a szocializmus nem tűnhet el a történelem süllyesztőjében. Helyesebben eltűnhet, de csak úgy, ha belőle valami „még fejlettebb” bontakozik majd ki.

Zsoldos Péter regénye átveszi a marxista gondolatok többségét, de a regényvilág árnyalja, s valamelyest kritikailag szemléli azokat. Gregor Man tevékenységével korabeli eszményeket képvisel, Zsoldos Péter hipotetikus világot alkot, azonban a kísérletező kedv egy szocialista típusú utópia bemutatására megfakul, amikor a hipotetikus világ mégsem a klasszikus, szándékolt szocialista világgént képeződik le.¹³ A marxista elmélet szerint Zsoldos Péternek egy lineáris történelmi fejlődést kellett volna bemutatnia, amely az ősközösségi társadalmakon keresztül törvényszerűen elvezet a jövőbeli, hiperfejlett és morálisan magas erkölcsiséget képviselő szocialista típusú társadalomhoz. Nos, a történelem a regényvilágon belül tényleg elvezet ehhez a fiktív jövőhöz, azonban ez a történelmi haladás már se nem irreverzibilis, se nem törvényszerűen vezet a vágyott jövőig. A folyamat azért nem lesz irreverzibilis, mert már a második részben is látható, hogy a Tanács, ami Gregor Man beavatkozása alapján létrejött – valójában nem működik. S ez még nem lenne cáfolat, hiszen egy dolog kialakulása a marxista szemlélet szerint is időhöz kötött, s eleinte még nehezen működtethető, azonban a kísérlet olyan mértékben nem sikerül, hogy Gregor Man a harmadik részben már abszolutisztikus uralkodóként jelenik meg, s végül Avana is teljesen eltűnik Gáma felszínéről, hogy úgy mondjam, „jogutód nélkül”. Márpedig a folyamatok irreverzibilis tételezése szerint, ha egy társadalmi berendezkedés valahol létrejött (pl. monarchia), annak a vele határos társadalmi formációkkal érintkezésbe kell lépnie (így kezdődik el tulajdonképpen a marxista értelemben vett világtörténelem), s a régi körülményeknek módosulniuk kell, fejlődni valami újjá. Azaz a következő nemzedéknek örökölnie kellene azoknak a reformoknak jelentős részét, vagy azok „származékát”, amelyeket Gregor Man véghezvitt, ez azonban nem történik meg. Gregor szociológiai-politikai irányú tevékenysége nyom nélkül eltűnik a történelem süllyesztőjében, s ahogy a harmadik rész végén a szuperlény meg is jegyzi, a főhősnek valójában semmit sem sikerült elérnie, törekvései hiábavalóak voltak, többet ártott mint használt Avának. Ebben a tekintetben Zsoldos Péter történelemszemlélete inkább Humboldt történelemszemléletére emlékeztet, aki szerint a történelem valójában számunkra megismerhetetlen erő, megismerhetetlen folyamat. Ezt a felvetést erősíti a harmadik regény végén elhangzó párbeszédnek az a részlete is, amely szerint a civilizációk *nem törvényszerűen* jutnak el a magasabb fejlődési fokozatig (ami valójában azt jelenti, hogy *nem* egyetemes törvény a történelmi fejlődés!):

„A törvény alkotói úgy vélték, hogy egy bizonyos határig minden értelemnek a saját erejéből kell eljutnia. Ezzel kell bizonyítani az életrealitását; méltó rá, hogy magunk közé fogadjuk.”¹⁴

Az előző szövegrész immanensen tartalmazza, hogy nem minden civilizáció jut el arra a bizonyos magas fejlődési fokozatra, nem minden társadalom kellően „életrevaló”, hiszen ha az volna, nem lenne szükség bizonyításra, szóba se kerülne ilyesmi. Akkor csak ki kellene várni a megfelelő időt. A hidegháború vége felé megjelent könyv esetleg az önmagát elpusztító civilizáció Drake-i formulájában látta a veszélyt, vagy talán a marxizmus erőteljes gyengülése volt a bizonytalanság oka, ez nem látható át teljesen.

Fentebb, a kalandregény-olvasatnál volt már szó arról, hogy a könyv befejezése nyitva hagyja azt a lehetőséget, hogy Gregor Man végül elfogadja az idegen kultúra ajánlatát, a halhatatlanságot, s ezzel mitizálódik. A regények ideológiakritikai olvasata esetében annak a megnyilvánulását láthatjuk a befejezésben, hogy Zsoldos Péter nem fogadta el az osztály nélküli társadalom falanszter-elvét, az utópista szocialisták, majd később a kommunák ideológiai alapfundamentumát: Gregor Man mégiscsak megistenült. Ebben az esetben elmarad a szocialista társadalom teljes győzelme, a mű ideológiai olvasatának diadalmas lezárulása, s a befogadó hangsúlyosabbnak érzi az ottfelejtett „kiskaput”. Zavaros a történetben ugyanakkor a társadalmi „törvények” alakíthatóságának lehetősége is, tehát a társadalmi berendezkedés megváltoztathatóságának gondolata, ami szintén fontos szempont a marxista elméleten belül, hiszen éppen hogy a forradalmiság legitimitációjának teoretikus bizonyítéka:

„Én ebbe a törvénybe születtem bele, te a magadéba. Mindketten megtanultuk, elfogadtuk a sajátunkat. Képes voltál változtatni bármelyiken is?”¹⁵

Ugyanakkor az első rész végén Gregor Man forradalmi úton szabadítja fel Avánát, s később is minduntalan megváltoztatja az elmaradott, feudális törvényeket.

III. Utoljára hagytam a regény science fiction olvasatát. Nem véletlenül tettem, hiszen nagyon nagy a bizonytalanság akörül, mi is egészen pontosan a science fiction. Az mindenestre biztosnak tűnik, hogy a sci-fiben sokszor tudományos elméletek fikcionalizálása történik.¹⁶ Más esetekben filozófiai problémák értelmezési lehetőségeibe nyerhetünk betekintést.¹⁷ Az emberi képzelet továbbgondol bizonyos lehetőségeket, eljátszik olyan univerzumokkal, amelyek nem valósulhatnak meg.

Ha a három könyv üzenetét egységes egészként szemléljük, Zsoldos Péter egyik fontos mondanivalója a történelem, a történelemkönyvek újraírhatóságának kérdése lehet. Gregor Man egy földi történelemszemlélet birtokában vetődik az idegen bolygóra, ahol az őshonos civilizációk kultúrája megfelel egy archaikus földi szintnek. Lényegében semmilyen bizonyíték nincs rá, hogy ezek a civilizációk bármilyen tekintetben azonos utat fognak befutni a Gregor emlékezetében élő földi civilizációk történeti útjával, egyedül az olvasó sejti ezt, mivel ebben a világban minden olyan „ismerős”. A regény ebben az értelemben nem jó science fiction, hiszen alternatív történelmi lehetőségek felmutatásával nem igyekszik hatni ránk, nem mutat új utakat, nem mozgatja meg a fantáziánkat. Azt igyekszik inkább érdeklődésünk középpontjába helyezni, hogy az általunk sokat kutatott történelem rendelkezik-e valamiféle irányvonallal, a civilizációk öntörvényűen fejlődnek-e egy magas morális szint felé, amit nem lehet előmozdítani, siettetni. A főszereplő mindvégig ez ellen a felfogás ellen harcol, ám próbálkozásai, hogy saját társadalmának morálját

elfogadtassa az archaikus civilizációval, csak átmeneti eredményeket hoznak. Zsoldos ebben a tekintetben mintha önmaga is bizonytalan lenne, hiszen egyrésztől nyíltan érvel bizonyos társadalmi szokások megváltoztathatósága felől (könyvének hőse sikereket ér el ebben a tekintetben), másrésztől a második és harmadik kötet végén negálja ezeket, kijelenti, hogy Gregor Man beavatkozásai vagy nyom nélküliek voltak, vagy csak ártottak Avana népének. Gregor Man törekvése a magas kultúrájú társadalom kialakítására csak egy kulturális üzenet reprodukció-kísérletére korlátozódik, s az sem az ő üzenete, hanem a modern civilizációé, amely létrehozta őt.¹⁸

Pedig a sci-fik egyik legfőbb érdekessége annak megfigyelése, hová fikcionalizálják a művek a tudományos elméleteket.¹⁹ Amennyiben Zsoldos a történelem önreprodukciójának elvét próbálgatja az irodalom módszereivel, tartozik a magyarázattal, miért futott vakvágányra Gregor minden kísérlete. S bár a regény oldalain feltűnően sok utalás van a sors és a fátum vonatkozásaira, kézenfekvő magyarázat a sikertelenség okaira ezen felül nem érkezik a szerzőtől. A befogadó nem tud másra gondolni, mint hogy ennek esetlegesen metafizikai okai vannak.

Annyit mindenesetre megállapíthatunk, hogy a regénytrilógia pozitív világértelmezésű, a regény ki nem mondott üzenete, hogy a problémák többségét meg lehet oldani tudományos módszerek segítségével, ez pedig a hetvenes évek pozitív, szcientista gondolkodásával rokon.²⁰ Ennek a – sci-fikre egyébként elég jellemző – üzenetnek talán legszembeötlőbb jelenete a *Távoli tűz* járványleírása. A különbségtétel tekintetében ennek a járványnak a leírása csatolható a pestisleírások Thuküdidészről Boccacción és Puskinon át Camusig tartó vonulatához. Zsoldos azonban megőrzi a science fiction eredeti pozitív üzenetét, képes elhárítani a társadalmi „zavart”.²¹ A XX. század előtt nem volt eléggé jó módszer a járványok megfékezésére: a karantén, a füstölés, a fertőtlenítés nem volt igazán hatásos. A vész persze végül elvonult, és ezáltal az élet győztesként került ki a betegséggel vívott harcból, ám ez a győzelem nem az emberi ész győzelme volt az ismeretlen fölött, annak megismerése által, hanem minden esetben – még Defoe-nál is – az ismeretlen önkéntes visszavonulása, visszahúzódása ebből a világból. Thuküdidész leírásában – s utána sok más görögnel, Prokopiosznál és Szophoklésznál is – alattomosan, lappangva jelentkezik a járvány, a semmiből és álnokul, de kikerülhetetlenül tör elő s tűnik el. Nyitott marad a fenyegetés, hogy bármikor visszatérhet, s hiába minden tudomány, továbbra sem lehet semmit tenni ellene. Ebben a tekintetben a járvány – mint Albert Camus *Pestis*ében – metafizikus jegyekkel bír. Camusnál a pestis elleni küzdelem felesleges de szükségszerű, mint maga az élet, az ember nincs befolyással a fölötte álló erőkre. Zsoldosnál az ember eséllyel küzd a Halál ellen, s az esély forrása az emberi ész és tudomány terméke.

Ebből a nézőpontból úgy lehetne a leginkább jellemezni Zsoldos Péter trilógiáját, mint egy olyan science fiction alkotást, amely adottként tételez egy bizonyos kulturális változásfolyamatot, melynek pozitív végeredménye a halhatatlanságban (tehát a Halál legyőzésében) és a szuperlények galaktikus közösségében csúcsozdik ki. Több tehát azoknál a sci-fiknél, amelyek színhelyül az archaikus múlt egy-egy szinkrón metszetét jelölik ki.

Az archaikus kultúrák és a modern világ ütköztetésének gyakorlata elterjedt a science fiction műveken belül, a különböző Atlantisz-regényektől az időutazásos történeteken át az idegen bolygók torz vagy gyönyörűséges marsbéli hercegnőig.

Létezik tehát egy afféle ál-történelmi vonulat, amely a régi korokat igyekszik ötvözni valamiféle újjal, s ezáltal a régi heroikus eszményeket ütközteti jelen korunk értékfelfogásával. Ez a típusú science fiction teremtett egyfajta hagyományt, ahol a technikai segédeszközöktől megfosztott főhős megismerkedik az idegen, alacsonyabb rendű kultúrával, s általában nem túl civilizált eszközökkel győzelmet arat fölötte. Zsoldos Péter regénye a fentebb mondottak miatt eltér ezektől a regényektől, a szerző sokkal nagyobb hangsúlyt enged a történelmi folyamatosság és a civilizációs világrend korszakokon átívelő változásainak s ezek tapasztalatának.

A regénybeli tér némileg a romantika által formált párhuzamos világok képzetét idézi fel a befogadóban: személyes bátorság, kalandok, hihetetlen bátorságú és képesű hősök csodás utazása egzotikus tájakra. És a hangsúly már nem azon van, hogy a főhős(ök) miként jut(nak) el ezekre a paralell helyszínekre, mint az első science fictionoknál (ld. Verne és Wells),²² illetve nem azon, hogy a főhős csodás kalandokat átélve megmutathatja személyes kiválóságát és bátorságát ezen a távoli vidéken (mint Borrowshnál és C. S. Lewisnál), esetleg társadalomkritikai gondolatokat ültet az olvasó fejébe (mint Huxley vagy Orwell esetében), vagy a komikum és az ironia révén tart elénk torz tükröt (mint Sheckley-nél). Zsoldos hősenek morális tartása révén üzen olvasótáborának: ebben a science fictionban a hangsúly mindvégig Gregor Mannak arra a törekvéseire irányul, hogy morális és erkölcsi szinten megjobbjítsa, „humanizálja” környezetét,²³ egy szebb világot építsen fel a régi helyett. Wellsre emlékeztet annyiban, amennyiben elsődleges célnak a társadalmat tartja. A hangsúlyt inkább a morális mint egzisztenciális élıhetőség kérdésére helyezi, két „kor” emberét állítja fiktív helyzetben egymás mellé, és ebből a találkozásból nem a technikai társadalom hőse, hanem a bolygó körülményeit jól ismerő archaikus ember „szociológiája” kerül ki győztesen. Gregor Man az, aki végül átveszi a hely kínálta szokásokat. Erkölcsi tekintetben övé a fölény, ám ez az erkölcsiség mégiscsak romantikus idill, talán a legfinomabb, legbájosabb fiction a science-on belül: olyan morális és etikai szint, amely utópisztikus, mert soha nem volt sajátja az emberi társadalomnak.

A *Távoli tűzben* Gregor Man ugyanolyan paradicsomot épít maga köré, mint Berend Iván a Bonda-völgnél, vagy Timár Mihály a Senki szigetén. Egy fontos különbség azért jól megfigyelhető Jókai két említett hőse és Gregor Man között: míg Jókai karakterei a kor jellegéből adódóan *hódító* hősök, addig Zsoldos Péter úrhajósa inkább a *meghódított* hős, őt hódítja meg az adott „társadalom”, ő veszi át a kor szokásait és törvényeit.²⁴ Gregor Man mindennek ellenére ízig-vérig romantikus hős maradt, egyike a Jókai hagyományából származtatható kétdimenziós karaktereknek, idealizált erkölcsé ugyanolyan mitologikus jellegű.²⁵ Ezért is – alighanem – kár csodálkozni azon, hogy ismét valami vágyottal, nem létezővel találkozunk; egy olyan, majdhogynem utópikus morállal, amely tényleg csak a fikcionalitás mezején válhat „valóra”. A kor, amelyben a regény íródott, önmaga is egyfajta „utópia” volt.²⁶ A hatvanas-hetvenes évek világa pozitív nyitottsággal reagált az idealizált eszmékre: a szocialista-kommunista propaganda elképzelhetőnek tartotta azt az állapotot, amikor az ember az egyéntől kiindulva a józan megértés és a technikai haladás révén odáig jut erkölcsiségében, hogy legyőzi a háborút, a betegségeket, az erőszak minden formáját. S talán pont ez az idealizált állapot az, amit a realitás ugyan nem tudott megvalósítani, de a science fictionban törvényszerűen elénk kerülő, kikerülhetetlen útírány lehet.

- 1 Darázs Endre: *A magyar science fiction, 1969.* = *Új Írás*, 1970/1. szám, 128. o.
- 2 Ld. E. M. Forster: *A regény aspektusai.* Helikon Kiadó, Budapest, 1999., 67-80. o.
- 3 Erről ld. bővebben: Félicien Marceau: *A regény szabadon.* Európa Kiadó, Budapest 1983.
- 4 Ld. erről Maár Judit: *A fantasztikus irodalom.* Osiris Kiadó, Budapest, 2001., 15. o.
- 5 *A Scott-regények „hőse” mindig egy többé-kevésbé közepes, átlagos angol gentleman. Általában van némi, de sohasem kimagasló gyakorlati józan esze, bizonyos erkölcsi szilárdsága és tisztessége, amely akár még az önfeláldozás képességéig is felér, de amely sohasem fokozódik az embert magával ragadó szenvedélyig és egy nagy ügy iránti lelkes odaadásig.* Ld. Lukács György: *A történelmi regény.* Magvető Kiadó, Budapest, 1977., 36. o., valamint a továbbiakban még 38., 39., 41., 45. o. stb.
- 6 Erről ld. bővebben: Marceau i. m.
- 7 Ld. Nikolai Hartmann: *Estztika.* Magyar Helikon, Budapest, 1977., 30-35. o.
- 8 (...) *Az így értelmezett hagyománnyal szemben álló fogalomként a modern regény a változatok olyan sokaságát gyűjti össze, hogy valóságos jelentéstartalma talán csak ennyi: nem lineáris szerkezetű regény. Az elbeszélés időbeli folyamatosságának megszakításával a regényíró szükségszerűen átlép egy kifejezőmódbeli határt. Az olvasó által is ismert és felismert lineáris időszerkezet helyett a szöveg új működési vagy játékszabályát kell kompozíciós, modális, illetve nyelvhasználati eszközökkel jeleznie. S bár a múlt században Henry Jamestől Italo Svevóig többen alkalmazták a történetmondás megszakítására leírást, nézőpontváltoztatást és értekezést, a radikális változást az emlékezet-technika bevezetése jelentette. Az emberi tudat működése nem ismer időbeli korlátokat, az ösztönös és tudatos idősíkváltás a természetes tudatállapot.* Ld.: Varga László: *A didaktikus tudatregény.* In.: *Találkozó Poétikák.* Szerk.: Bedecs László, Miskolc-Budapest, ME-BTK Modern Magyar Irodalom Tanszékének és az MTA Irodalomtudományi Intézetének közös kiadása, 2000., 157. o.
- 9 Almási Miklós: *Anti-esztétika.* Helikon Kiadó, Budapest, 2003., 138-139. o.
- 10 Ez utóbbi körülményre, illetve a trilógia kalandregény-olvasatára Koós István barátom hívta fel a figyelmemet. Köszönet érte.
- 11 Metalepszis: a metonímia ok-okozati helycserén alapuló esete. Szörényi László – Szabó Zoltán szerint *ugyanazon kontextusba helyezett, nem odaillő szinonimát jelent, többnyire egy szó szinonimájának homonimáját.* (ld. Szörényi László – Szabó Zoltán: *Kis magyar retorika.* Helikon, Budapest, 1997., 137. o.)
- 12 Ld. Lukács i. m. 41., 50., 55., 57-59. o., különösen 67. o. stb.
- 13 Sz. Molnár Szilvia írja: *Talán közel már az idő, amikor az univerzumra vonatkozó modelljeink sorra megdőlnék, vagy megállják helyüket, addig azonban az foglalkoztatja leginkább tudományos igényű imaginációkat, milyen következménnyel járhatnának a meglévő elméletek megvalósulásai, miként lehetne „beköltözni” ezekbe a hipotetikus világokba.* In.: Sz. Molnár Szilvia: *Virtuális teátrum III. – Az időutazás fikciói SF filmekben.* Kalligram, 1999/3. szám, főszerk.: Hízsnyai Zoltán, 71. o.
- 14 Zsoldos Péter: *Az utolsó kísértés.* Kozmosz Könyvek, Budapest, 1988., 170. o.
- 15 Uo.
- 16 *A holnap meséi* c. kötetben Vera Graaf így határozta meg a science fictiont: (...) *azt a spekulatív formát tekintjük science fictionnek, amely a jelenben lehetetlennek tudományos vagy pszeudotudományos eszközökkel a lehetséges látszatát adja. Emellett spekulációit a modern tudományos világkép felismerhető vonatkozásaival s annak alapján kell megvalósítani.* (ld. Vera Graaf: *A science fiction definíciója.* In.: *A holnap meséi, írások a sci-firől.* Szerk.: Kuczka Péter, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1973., 30. o.)
- 17 *Az egyik legnagyobb dilemmát a történelem megváltoztatásának lehetősége jelenti, ami legtöbbször morális kérdésként fogalmazódik meg: jogunkban áll-e megváltoztatni az írott történelmet? Azt a történelmet, amelyet fel-sőbb döntések alapján játszottunk végig, alárendelve magunkat a sorsnak, Istennek. Szabad-e az akarat vagy de-terminált?* Ld. Sz. Molnár Szilvia: *Virtuális teátrum III. – Az időutazás fikciói SF filmekben.* Kalligram, 1999/3. szám, főszerk.: Hízsnyai Zoltán, 74. o. || *Az utolsó kísértésben a probléma ebben a mondatban koncentrálódik: Az idő megfordíthatatlan és megállíthatatlan.* In.: Zsoldos Péter: *Az utolsó kísértés.* Kozmosz Könyvek, Budapest, 1988., 93. o.
- 18 Ld. T. S. Eliot: *A kultúra három értelme.* Szent István Társulat, Budapest, 2003., 22. o.: „...a hiánytalanul kulturált egyén: fantazmagória, és a kultúrát nem az egyénben, vagy az egyének alkotta csoportokban fogjuk keresni, hanem egyre tágabb körben; s végül a társadalomnak mint egésznek a modelljében fogjuk azt megtalálni.”
- 19 Sz. Molnár Szilvia i. m. 80. o.
- 20 Ld. Hermann István: *Ideológia és kultúra a '70-es években.* Kossuth Kiadó, h. n., 1982., 229. o.
- 21 Ld. Uo. 229. o.
- 22 *A holnap meséi...* i. m. 16. o.

- 23 Erről a humanizációról bővebben ld.: Dietmar Kamper Christoph Wulf: *Antropológia az ember halála után*. József könyvek, Budapest, 1998., 15-22. o.
- 24 Marx szerint ugyanis a hódítás, az erőszak önmagában nem magyaráz semmit, a hódító alá kell vesse magát a meghódított ország termelési és érintkezési feltételeinek. Ld. bővebben: Ágh Attila: *A „német ideológia” történetfelfogása*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976., 134. o.
- 25 Ugyanakkor ez csak erkölcsi szinten igaz. Míg Timár Mihály és Berend Iván moralitásán felül is kivételes erejű és képességű ember, Gregor Man nem az, sőt esendőbb mint a környezetének szereplői, s ezt az esendőséget még hangsúlyozza is. A célja is világos: szeretné erkölcsileg építeni az idegen bolygó népét, szeretné az erkölcsileg már megtisztult, megjavult Föld szellemiségét ezen a világon is meghonosítani.
- 26 A szocializmus születése idején sem más, mint utópia (ld. Owen, Fourier, Saint-Simon, Cabet, Barmby stb. elképzeléseit). A liberális utópia (mely az eszmét, az eszményit állítja elérendő – de távoli s paradox módon elérhetetlen – célként) ezen a ponton érintkezik a szocializmussal. Ahogy Mannheim Károly írja: *A szocializmus eleinte közösséget vállal a liberális utópiával, az eszmével: a szabadság és egyenlőség birodalma itt is csak a távoli jövőben jelenik meg, ám jellegzetes módon már egy sokkal konkrétan meghatározott időpontban, nevezetesen a kapitalista kultúra alkonyának idején*. Ld.: Mannheim Károly: *Ideológia és utópia*. Atlantisz Kiadó, Budapest, 1996., 271-272. o.

Felhasznált irodalom

- A hónap meséi, írások a sci-firől*. Szerk.: Kuczka Péter, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1973.
- Ágh Attila: *A „német ideológia” történetfelfogása*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976.
- Almás Miklós: *Anti-esztétika*. Helikon Kiadó, Budapest, 2003.
- Balázs János: *A gazai iskola Thukydides tanulmányai*. Kir. M. Pázmány Péter Tudományegyetem Filológiai Intézet, Budapest, 1940.
- Darázs Endre: *A magyar science fiction, 1969*. = *Új Írás*, 1970/1. szám
- De Man, Paul: *Jel és szimbólum Hegel Esztétikájában*. In.: De Man, Paul: *Esztétikai ideológia*. Janus-Orsis, Budapest, 2000.
- De Man, Paul: *Lukács György: A regény elmélete*. In.: *Olvasás és történelem*. Osiris Kiadó, Budapest, 2002.
- Eliot, T. S.: *A kultúra három értelme*. Szent István Társulat, Budapest, 2003.
- Forster, E. M.: *A regény aspektusai*. Helikon Kiadó, Budapest, 1999.
- Greinier, Roger: *Albert Camus tűző nap és árnyék*. Bethlen Gábor Könyvkiadó, h. n., 1994.
- Hartmann, Nikolai: *Esztétika*. Magyar Helikon Kiadó, Budapest, 1977.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich: *Esztétika* (rövidített változat). Gondolat Kiadó, Budapest, 1979.
- Hermann István: *Ideológia és kultúra a '70-es években*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1982.
- Hunfalvy Pál: *Thukydides*. In.: *Tanulmányok*. Ráth Mór kiadása, Budapest, 1873.
- Kulcsár Szabó Ernő: *A zavarbaejtő elbeszélés*. Kozmosz Könyvek, Budapest, 1984.
- Lukács György: *A heidelbergi művészetfilozófia és esztétika. A regény elmélete*. Magvető Kiadó, Budapest, 1975.
- Lukács György: *A történelmi regény*. Magvető Kiadó, Budapest, 1977.
- Maár Judit: *A fantasztikus irodalom*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001.
- Mannheim Károly: *Ideológia és utópia*. Atlantisz Kiadó, Budapest, 1996.
- Marceau, Félicien: *A regény szabadon*. Európa Kiadó, Budapest, 1983.
- Mezei József: *A magyar regény*. Magvető Kiadó, Budapest, 1973.
- Oláh Sándor: *A megkeresett és az eltüntetett történet*. In.: *In honorem Czine Mihály*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1999.
- Sz. Molnár Szilvia: *Virtuális teátrum III. – Az időutazás fikciós SF filmekben*. = *Kalligram*, 1999/3 sz., főszerk. Hírsznyi Zoltán
- Szántó György Tibor: *Daniel Defoe*. In.: Defoe, Daniel: *A londoni pestis*. Maecenas Kiadó, Budapest, 1993.
- Szőrényi László – Szabó Zoltán: *Kis magyar retorika*. Helikon Kiadó, Budapest, 1997.
- Új Magyar Irodalmi Lexikon III*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994.
- Varga László: *A didaktikus tudatregény*. In.: *Találkozó Poétikák*. Szerk.: Bedecs László, Miskolc-Budapest, E-BTK Modern Magyar Irodalom Tanszékének és az MTA Irodalomtudományi Intézetének közös kiadása, 2000.
- Wulf, Dietmar Kamper Christoph: *Antropológia az ember halála után*. József könyvek, Budapest, 1998.
- Zsoldos Péter: *A viking visszatér*. Scolar Kiadó, Budapest, 1999.
- Zsoldos Péter: *Az utolsó kísértés*. Kozmosz Könyvek, Budapest, 1988.
- Zsoldos Péter: *Távoli tűz*. Scolar Kiadó, Budapest, 2002.

